

Valkolakin hohde

Keskustelua ylioppilastutkinnon merkityksestä Suomessa toisen maailmansodan jälkeen

Minna Vuorio-Lehti

Ylioppilaslakki on sivistyksen, nuoruuden ja tulevaisuuden toivon symboli. Siihen liittyy myös kansalliseen identiteettiin liittyviä painotuksia. Tässä artikkelissa tarkastelen suomalaisesta ylioppilastutkinnosta käytyä lehdistö- ja komiteakeskustelua toisen maailmansodan jälkeen ja kysyn, miksi ylioppilastutkinto on kansallisesti saanut ja säilyttänyt merkittävän ja ihannoidun aseman.

Johdannoksi

Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä ja kulttuurissa on ylioppilastutkinnolla ollut perinteisesti vankka ja arvostettu asema. Tutkinnon suorittaminen on merkinnyt nopeinta tietä korkeakoulutukseen, ja korkeakoulututkinnon suorittamiseen puolestaan on liittynyt toiveita sosiaalisen nousun mahdollisuudesta koulutuksen avulla. Suomalaisessa kulttuurissa oppineisuutta on arvostettu myös työväestön keskuudessa toisin kuin monissa muissa Euroopan maissa (Karisto ja Montén 1996, 41). [1]

Vaikka ylioppilastutkintoa on Suomessa arvostettu, siitä on myös jatkuvasti kiistelty sen yli 150-vuotisen historian aikana. Tutkinnon on nähty kahlehtivan opettajien ja oppikoulujen työskentelyä, estävän koululaitoksen uudistamista ja uudistumista sekä aiheuttavan stressiä niin opettajille kuin oppilaille. Aika ajoin sitä on vaadittu kokonaan lakkautettavaksi. Toisaalta sitä on pidetty hyvänä kypsyiden mittarina varsinkin niiden oppilaiden kohdalla, jotka ovat pyrkineet jatkamaan opintojaan yliopistossa ja korkeakouluissa. Kovasainaisista ja aika ajoin hyvinkin vaikutusvaltaisilta tahoilta singonneista syytöksistä ja parannusehdotuksista huolimatta ylioppilastutkinto on säilyttänyt asemansa lukiovaiheen opintojen lopussa. (Kaarninen & Kaarninen 2002; Kiuasmaa 1982; Klinge & Kolbe 1991; Salminen, Pietiäinen & Teperi 1995.)

Tässä artikkelissa tarkastelen suomalaisesta ylioppilastutkinnosta käytyä lehdistö- ja komiteakeskustelua toisen maailmansodan jälkeen. Artikkelissa kysyn, miksi ylioppilastutkinto on kansallisesti saanut ja säilyttänyt merkittävän ja ihannoidun aseman.

Olen periodisoinut ylioppilastutkintokeskustelun kolmeen toisistaan eroavaan jaksoon. Ensimmäinen niistä, *perinteistä ylioppilastutkintoa arvostava aika*, ulottuu 1940-luvun puolivälistä 1960-luvun puoliväliin. Toinen ajanjakso, *tutkinnon radikaalin poistamisen aikajakso*, ajoittuu 1960-luvun puolivälistä 1970-luvun loppupuolelle. Kolmas jakso puolestaan muodostuu 1980- ja 1990-lukujen keskusteluista, jolloin ylioppilastutkinto näyttää löytävän paikkansa uudelleen koulutusjärjestelmässä. Tätä kolmatta jaksoa kutsun *tutkinnon uudelleenarvostuksen ajaksi*.

Tutkimusaineiston muodostavat komiteanmietinnöt ja työryhmäraportit (yhteensä 22 ja neljän komitean arkistoaineisto) sekä lehdistökeskustelu *Suomalaisessa Suomessa / Kana-*

vassa (74 artikkelia), *Oppikoululehdessä / Opettajassa* (219 artikkelia) ja *Suomen Kuva-lehdessä* (200 artikkelia) vuosina 1945–2000. [2] Analyysitapana on käytetty tekstin sisällyönanalyysia.

Tutkimus on lähtökohdiltaan ja tarkastelutavaltaan kasvatushistoriallinen. Analyysin taustalla on tulkinta, että ylioppilasinstituutioon sisältyy nationalistisia ja suomalaisen identiteettiin liittyviä piirteitä. Se, että ylioppilasinstituutiosta on nationalistisia piirteitä, ei ole mitenkään poikkeuksellista, sillä koulutusjärjestelmää ja mediaa pidetään merkittävänä modernin valtion identiteetin rakentamisen ja ideologisen uusintamisen välineinä (Paasi 1998, 215–217; ks. myös Schleicher 1993, 17, 24–27). Monet nationalismin teorian ja historian tutkijat kuten Ernest Gellner (1983) ja Eric Hobsbawm (1994, 156) ovat korostaneet koulujärjestelmän merkitystä kansallisvaltioiden kehityksessä ja kansallisten identiteettien muodostamisessa. (Ks. myös Billig 1995, 22.) Koulutuksen tehtävänä on sosiaalistaa lapset ja nuoret tietyn kansakunnan jäseniksi. Koulutuksessa välitetään ja rakennetaan kansallista tilaa ja sen olemassaoloon liittyviä sosiaalisia mielikuvia ja käytäntöjä (Paasi 1998, 215; Schleicher 1993, 18–19).

Eliitin varjelema, massojen havittelema

Toisen maailmansodan jälkeen pyrittiin Suomessa palaamaan normaaliin arkeen mahdollisimman nopeasti, vaikka sodan menetykset ja traumat olivatkin monilla päällimmäisenä mielessä. Tilannetta ei tehnyt paremmaksi aineellinen niukkuus, ahtaat asumisolot ja pula elintarvikkeista ja kulutustavaroista. 1950-luvulla Suomi ei ollut enää agraarinen, muttei vielä teollistunutkaan valtio. Elinkeinorakenteen muutos ja väestön liikkuvuus olivat hitaita. (Meinander 1999, 270, 276.) Sodanjälkeisessä ilmapiirissä eli kuitenkin toive paremmasta ja muutos miellettiin positiiviseksi asiaksi. Uudeksi kansalliseksi tehtäväksi otettiin Suomen taloudellisen kasvun kohottaminen, mikä loi edellytyksiä kulutuksen nousulle ja elintason jatkuvalla kasvulle. (Soikkanen 1997, 578–582.) 1950-luvun loppua kohden kuljettaessa alkoi väestön sosiaalisessa koostumuksessa näkyä siirtymistä keskiluokkaisempaan suuntaan; ennen kaikkea työväestön kulutustottumukset ja kulttuurinäkemykset ”porvarillistuivat” nopeammin kuin koskaan aikaisemmin erityisesti maan lounaisimmissa osissa, missä sijaitsivat suurimmat asutuskeskukset ja minne väestö ja pääoma suurimmaksi osaksi sijoittuivat (Meinander 1999, 282–284). Väestön vaurastuminen näkyi myös koulutautumishalukkuuden kasvuna.

Perinteisen ylioppilastutkinnon aikajaksolla, 1940-luvun puolivälistä 1960-luvun puoliväliin, ylioppilastutkintokeskustelu liittyi tiiviisti perus- ja korkea-asteen koulunuudistuskusteluun sekä oppikoulun sisäisen kehittämisen tarpeeseen. Koko koulujärjestelmän kokonaisuudistus alkoi näyttää välttämättömältä, koska vanhan järjestelmän rakenteet eivät pystyneet ottamaan vastaan niin suuria oppilasmääriä kuin oppikoulujen ja korkeakoulujen ovista suurten ikäluokkien myötä toisen maailmansodan jälkeen oli sisään työntymässä. Järjestelmä ei myöskään pystynyt vastaamaan niihin sisällöllisiin oppimisvaatimuksiin, joita perheiden taholta erityisesti oppikoululaitosta vastaan esitettiin (Autio 1990, 212; Autio 1993, 122).

Heti toisen maailmansodan jälkeen asetettiin koulujärjestelmäkomitea pohtimaan peruskoulutuksen uudistamista. Komitea totesi, ettei ylioppilastutkinto vastannut ajan asettamiin haasteisiin eikä toiminut yliopistoon karsivana järjestelmänä. Jälkimmäisestä olivat osoituksena korkeakoulujen omat sisäänpääsyutkinnot. Komitean mielestä ylioppilastutkintoa ei välttämättä tarvittaisi lainkaan. (KM 1948: 1, 40–41.) Tämä ehdotus kuitenkin jakoi ko-

mitean jäsenistöä, mikä näkyi komitean eriävissä mielipiteissä (KM 1948:1, 85).

Ylioppilastutkinnon uudistamistarve oli esillä myös vuoden 1950 oppikoulukomiteassa (KM 1954), valtavaa kuohuntaa oppikoulupiireissä aiheuttaneessa kouluohjelmakomiteassa (KM 1959:11), Suomen ylioppilaskuntien liiton asettamassa varjokomiteassa (SYL 1963) sekä vuonna 1962 asetetussa ylioppilastutkintokomiteassa (KM 1968: A7), joka koulun uudistuspäätöksiä odotellessaan tuli työskennelleeksi kahdeksan vuotta. Näiden komiteoiden ehdotukset olivat maltillisia ylioppilastutkinnon suhteen; ne kaikki suosittelivat ylioppilastutkintojärjestelmän säilyttämistä osana suomalaista tutkintojärjestelmää. Varjokomitea tosin oli ensimmäisten joukossa vaatimassa, että ylioppilastutkintokysymystä oli käsiteltävä osana koko koulutusjärjestelmää ja erityisesti lukion kehittämistä.

Korkeakoulujen näkökulmasta ylioppilastutkinto oli ongelmallinen ja asiaa puitiin mm. vuonna 1952 asetetussa korkeakoulukomiteassa (KM 1956; Ketosen muistio 1955, 1). Keskustelussa oli selkeitä kannanottoja siitä, että koko tutkinto olisi korkeakouluedustajien mielestä joutanut historian romukoppaan, mutta toisaalta, jatkuvasti kasvavien sisäänpyrkijämäärien edessä, näytti kannatettavalta säilyttää tutkinto jatkossakin. Korkeakouluille ylioppilastutkinto oli viime kädessä tae siitä, että sisäänpyrkivillä oli hyvätasoinen pohjakoulutus hankittuna. Korkeakoulutaho vaati kuitenkin painokkaasti, että ylioppilastutkinnon ylenpalttista yhteiskunnallista ja kulttuurista arvostusta oli vähennettävä, jotta sen taso korkeatasoisena ja arvostettuna tutkintona jatkossakin säilyisi. (Suomen Kuvalehti 9/1955, 12–13; SS/Horila 1955, 99; SS/Vahtimestari 1955, 492.) Kokonaan toinen koulutuspoliittinen kysymys oli, miten Suomessa saataisiin ammatillisen koulutuksen tasoa nostettua ja ammatillinen väylä korkeakoulutukseen avattua. Tätä viimeksi mainittua asiaa ajettiin keskustelutasolla tällä aikajaksolla hyvin määrätietoisesti. Ammatillisen koulutuksen arvostuksen nostamista oli vaadittu painokkaasti jo 1930-luvun puolivälissä ylioppilastulvan vastustamiskomiteassa, joka oli erityisen huolissaan siitä, että ylioppilaita valmistui vuosittain enemmän kuin korkeakoulut pystyivät ottamaan vastaan. Lääkkeeksi tähän ongelmaan peräänkuulutettiin ammatillisen koulutuksen kehittämistä. (KM 1935.)

Oppikoulupiireissä keskusteltiin 1950–1960-luvuilla ahkerasti ylioppilastutkintouudistuksen tarpeellisuudesta. Oppikoulun opettajien mielestä ylioppilastutkinto kahlitsi ja suuntasi liikaa oppikoulujen työskentelyä aiheuttaen oppilaille ja opettajille stressiä. Oppikoulujen opettajat eivät halunneet luopua omasta koulumuodostaan, vaan vaativat ratkaisuna ylioppilastutkinnon hallitsevuuteen ylioppilastutkinnon korkean statuksen systemaattista maldtamista ja ammatillisen koulutuksen arvon nostamista, jotta nuoret valitsisivat koulutusväyläkseen myös ammatillisen koulutuksen. (Vuorio-Lehti 1999, 170–184.) Oppikoulun opettajat näkivät oman koulumuotonsa korkeakoulutukseen valmistavana, ja halusivat, että sinne valikoituisi hyvä oppilasaines. Opetuksen tason laskuun ei pienellä maalla ollut varaa. (Oppikoulunopettajain X kokouksen...1959, 1–3; SS/Numminen 1960, 35; OL/Välilingangas 1964, 8–9.)

Suomen Kuvalehden aineistosta paljastui kaikkein selkeimmin käynnissä olevan ylioppilastutkintokeskustelun monitasoisuus ja monivivahteisuus. Toisaalla tuotiin esiin perustellut tutkinnonuudistusvaateet koulutusjärjestelmän ja poliittisten päättäjien taholla (OL/Ruutu 1950, 2; SS/Ruutu 1953, 455; SS/Numminen 1954, 483) ja toisaalla selkeästi vaalittiin tutkintoon ja ylioppilastraditioon liittyvää arvokasta suomalaiskansallista perinnettä (SK/Litoniuss 1954, 18–19; Suomen Kuvalehti 24/1960, 18–19). Erityisesti *Suomen Kuvalehden* kuvat ylioppilasta 1940–1950-luvuilla liittyivät ylioppilaat varsin selkeästi perinteiseen suomalaiskansalliseen traditioon: nuoret ylioppilaat sankarihaudoilla ja nuoret ylioppilaat itsenäisyyspäivän soihtukulkueessa (mm. Suomen Kuvalehti 14.12.1957,

29.4.1961, 11.8.1962). Ylioppilaat ja isänmaa liitettiin siis voimakkaasti yhteen. Ylioppilaisissa lepäsi Suomen tulevaisuuden toivo. Kansallista perinnettä *Suomen Kuvalehti* edisti konkreettisesti aloittaessaan keväällä 1950 ylioppilastutkinnon suomenkielen aineen parhaimmiston julkaisemisen ja palkitsemisen. Lehti halusi vaalia suomenkielisyttä ja palkita sen sujuvasta käytöstä. Mutta osattiin *Suomen Kuvalehdessä* myös hätkähdyttää. Syksyllä 1962 lehden pääkirjoituksessa vaadittiin kovasanaisesti ylioppilastutkinnon poistamista kokonaan (*Suomen Kuvalehti* 41/1962, 19). Kirjoituksen sävy oli uskalias ja se ennakoiki tulevia vuosia, jolloin keskustelu ylioppilastutkinnon ympärillä sai tiukempia äänensävyjä ja entistä rohkeampia ehdotuksia.

Kuvien lisäksi *Suomen Kuvalehdessä* elettiin keväisin abiturienttien mukana heidän elämänsä tärkeitä hetkiä. Erityisen mielenkiintoinen oli keväällä 1964 julkaistu artikkelisarja abiturientti Tuula Salovaaran ylioppilaskeväästä, jossa kuvattiin reippaan ja iloisen tuntuisen Tuulan sekä hänen ylemmän keskiluokan perheensä tunteja ylioppilaskirjoitusten ympärillä (SK/Wilenius 1963a, 1963b, 1963c, 1963d). Artikkeleista piirtyi erittäin selvästi esiin ylioppilastutkinnon merkityksellisyys keskiluokkaisen perheen lapselle. Samalla asetelma oli unelma ja esimerkki niille, jotka ponnistelivat eteenpäin alhaisemmista sosiaalisista ja kulttuurisista lähtökohdista. *Kuvalehti* toi esille myös tällaisia menestystarinoita esimerkiksi kertoessaan keväällä 1960 Härmäläisen työläisperheen tyttären hienosta ylioppilastutkintomenestyksestä. *Suomen Kuvalehti* jatkoi läpi 1960-luvun kevään valioaineiden julkaisemisen perinnettä, jossa vaalittiin hyvää suomen kielen taitoa ja sujuvasanaisuutta.

Kokonaisuudessaan ylioppilastutkintokeskustelu 1940-luvun puolivälistä 1960-luvun puoliväliin sisälsi ristikkäisyyksiä. Toisaalta ylioppilastutkinto tahdottiin säilyttää, koska sillä päättötutkintona oli tärkeä valikointitehtävä koulutusjärjestelmän sisällä. Samalla koulutuspoliittinen eliitti vaati tutkinnon arvon ja merkityksen merkittävää alentamista, koska massojen mukana koko tutkinto ja koulutusjärjestelmä joutuisivat ennen pitkään perikaan. Esille nousi myös ajatus, että ylioppilastutkinnon vaativuutta olisi uudelleen korotettava ja siitä olisi tehtävä korkeakoulutusvaiheeseen kuuluva koe. Eliitin toiveet ylioppilastutkinnon arvon alentamisesta jäivät kuitenkin toiveiksi ja vetoamuksiksi, sillä vuosi vuoden jälkeen oppikouluihin ja sen lukioluokille hakeutui yhä enemmän oppilaita päämäärään ylioppilastutkinnon suorittaminen. Eliitin ehdotusta ylioppilastutkinnon suorittamisesta korkeakouluissa ja yliopistoissa ei toteutettu; korkeakoulutaholla ei ollut siihen resursseja eikä haluja. Poliittisesti oli myös arveluttavaa asettaa esteitä keskiluokan ja kasvavassa määrin työväenluokan tiedonhalulle.

Kahden sodanjälkeisen vuosikymmenen ylioppilastutkintokeskustelun poliittisen ja kulttuurisen retoriikan voisi konkreettisesti pelkistää toteamalla, että yleissivistävä koulutus ja sen traditiossaan mukana kantama valkolakin hohde, eli lupaus paremmista tulevaisuuden mahdollisuuksista, näyttivät ajavan oppilaita kohti oppikouluja. Tämä tapahtui siitä huolimatta, että sen myötä vanha koulutusjärjestelmä natisi liitoksissaan ja koulutuksen inflatorisoituminen oli näköpiirissä. Ylioppilastutkinnon arvon mitätöiminen tilanteessa, jossa se konkreettisesti oli yhä useampien perheiden ulottuvilla, ei ollut mahdollista eikä realistista.

Tasa-arvo ja elinkeinoelämän tarpeet tutkintoa määrittävinä tekijöinä

Aikaa 1960-luvun puolivälistä 1970-luvun puoliväliin on luonnehdittu murrosajaksi. Murroksellisuus ei liittynyt pelkästään politiikkaan ja vasemmiston voimistumiseen, vaan myös siihen, että yhteiskunnallisen edistyksen ja taloudellisen kehityksen suunta alettiin aikalais-

ten keskuudessa nähdä aikaisempaa yhtenäisemmin. Ajalle ominaista oli vakaa usko siihen, että yhteiskuntaa pystyttiin muuttamaan suunnittelulla ja kehittämällä. Hyvinvoinnin, sosiaalisen turvallisuuden ja koulutuksen kehittäminen nähtiin tarpeellisiksi yhteiskunnan tehtäviksi. Demokratian ja tasa-arvon ihanteet alettiin myös ymmärtää tosiasiallisen tasa-arvon ja määräysvallan elementteinä. Koulutustarpeen kasvu, jatkuva tekninen kehitys, maaseudun tyhjeneminen ja sen seurauksena kaupungistumisen eteneminen, teollistumisen jatkuminen ja yleisen hyvinvoinnin huomattava kohoaminen olivat elementtejä, jotka olivat tunnusomaisia 1960-luvun lopun ja erityisesti 1970-luvun alkupuolen suomalaiselle yhteiskunnalle. (Vihavainen 1987, 869–870; Soikkanen 1997, 586–588; Meinander 1999, 358.)

Koulutuspolitiikan tiukka sitominen yhteiskuntapolitiikkaan alkoi 1960-luvun puolivälissä ja huipentui edelleen 1970-luvun mittaan. Usko suunnittelun ja hallinnon keinoin ohjata koulutusta näkyi erittäin selkeästi myös lukiosta ja ylioppilastutkinnosta käydyssä keskustelussa. Voimakas yhteiskunnallisen tasa-arvoisuuden vaatimus sekä elinkeinoelämän ja työmarkkinajärjestöjen vetäminen osaksi koulutuspolitiikan määrittäjätahoa näkyi erityisesti keskiasteen koulunuudistuksessa, mutta myös peruskoulujärjestelmän toteutuksessa. (SS/Itälä 1967, 356–365.)

1960-luvun alkupuolelle tunnusomainen idearikas suunnittelu ja visiointi ylioppilastutkinnon suhteen alkoivat vuosikymmenen lopulla ja 1970-luvun alussa kiristyä ja konkretisoi-tua ehdotuksiksi poistaa ylioppilastutkinto tarpeettomana. Lukiokomitea (1970: A 11) ja sen mietintö merkitsivät selkeää murroskohtaa ylioppilastutkinnon käsittelyssä. Komitea esitti selkeästi ylioppilastutkinnon lakkautusta vuonna 1970, minkä jälkeen opetusministeriössä ripeästi nimitettiin uusi työryhmä miettimään, miten lakkautus konkreettisesti toteutettaisiin. (Opetusministeriön muistio 1970.) Ylioppilastutkinto haluttiin poistaa, koska se tarpeettomasti jakoi ikäluokan kahtia. Vuoden 1970 elokuussa julkaistiin *Oppikoulu*-lehdessä ministeri Jaakko Itälän haastattelu, jossa kerrottiin, että ylioppilastutkinto tulisi lähivuosina poistumaan tarpeettomana (OL/Välikangas 1970, 4–5). Muutaman vuoden ajan koulutussuunnittelijoiden ja virkamiesten pöydillä näyttikin siltä, että tutkinto todella poistetaan. Poistamiselle oli laadittu jo oma aikataulunsa.

1970-luvulla toisen asteen koulutuksen uudistuksessa paine ammatillisen koulutuksen kehittämiseksi oli erityisen suurta. Lukiota ja ylioppilastutkintoa suoranaisesti syytettiin siitä, että ammatillinen koulutus oli Suomessa jäänyt kehittymättä. Ylioppilastutkinnon ylenpalttisen korkean statuksen nähtiin estävän ammatillisen koulutuksen kehittymisen, mikä puolestaan oli elinkeinoelämän kannalta huono asia, koska työelämä tarvitsi kipeästi ammatillisesti koulutettua työväkeä, jotta valtion kilpailukykyä voitiin nostaa. Kuumeisen keskiasteen koulutuksen suunnittelun aikana 1970-luvun puolivälissä pääpaino suunnittelussa oli ammatillisessa koulutuksessa ja ylioppilastutkintokysymys jäi marginaaliasemaan, mitä esimerkiksi STK kovasti harmitteli keskiasteen uudistuksesta antamassaan lausunnossa joulukuussa 1975. Asioiden hitaan etenemisen takia lukio joutui monta turhaa vuotta odottamaan sisäisten uudistusten käynnistymistä, vaikka se olisi tarvinnut sitä heti. (STK:n lausunto opetusministeriölle 12.2.1975, 3.)

Etenkin 1960-luvun lopulla ylioppilastutkinnosta puhuttiin innokkaasti lehtien mielipidekirjoituksissa. Kirjoittajina olivat useimmiten abiturientit tai heidän vanhempansa sekä opettajakunta. Nuo lehtikirjoitukset koskivat suurimmaksi osaksi ylioppilastutkinnon sisällöllisen ja rakenteellisen uudistamisen tarvetta. Vuonna 1967 kirjoituksia oli ennätyskellisen paljon. Tuona vuonna äidinkielen aineen arvostelussa 18 aineen arvostelu laski ylioppilastutkintolautakunnan sensorin tarkastuksessa laudaturista improbaturiin. Harmia ja petty- myksiä purettiin vuolaasti lehtien palstoilla vuoden verran. (SK/Toffela 1967, 6; SK/Nimi-

merkki OS 1967, 5; SK/Pihkala 1967, 57, 59.)

Tällä *ylioppilastutkinnon radikaalin poistamisen* jaksolla virallinen korkeakoulutaho sekä oppikoulun opettajisto kannattivat ylioppilastutkinnon säilyttämistä. Niiden mielestä ei pitänyt ryhtyä koulunuudistuksiin, jotka saattoivat mahdollistaa tulevaisuudessa opetuksen tason laskun ja aiheuttaa näin vaikeuksia korkeammanasteen opetukselle (mm. OL/Apajalahti 1966, 4–8; SS Itälä 1965, 104–110; SS/Haavisto 1968, 447–448). Ylioppilastutkinnon avulla pystyttiin edes jotenkin kontrolloimaan korkeakouluihin pyrkivien opiskelijoiden tiedon tasokkuus (SK/Pyysalo 1978, 20–22).

Sanatonta viestiä ylioppilastutkinnon arvosta ja arvokkuudesta 1960–1970-luvuilla välittivät *Suomen Kuvalehden* ylioppilasjuhlista kertovat artikkelit (Suomen Kuvalehti 17/1961; 22/1962; 32/1962; SK/Wilenius 1963a,b,c,d; SK/Kyrölä 15–16/1965; SK/Alapuro 23/1979) sekä esimerkiksi vuoden 1967 tunteelliset kirjoitukset äidinkielen kokeessa hylätyiksi tulleista. Vaikka koulutuspoliittisella tasolla komiteat toinen toisensa perään totesivat, että ylioppilastutkinto oli menettänyt merkitystään massoitumisen takia ja rohkeimmat halusivat poistaa koko tutkinnon, toisaalla ylioppilastutkinto ja valkolakki elivät omaa elämänsä. Perheet halusivat kouluttaa lapsensa ylioppilaksi ja myös korkeakoulut halusivat säilyttää tutkinnon puskurinaan. (SK/Heydemann 1967, 24–25; SK/Uusitalo 1967, 19–23; SK/Alapuro 1979, 54–58).

Ylioppilastutkinnon radikaalin poistamisen aikana käyty ylioppilastutkintokeskustelu oli jännittävä ja jännitteitä sisältävä. 1970-luvun alusta vuoteen 1977 näytti todennäköiseltä, että ylioppilastutkinto poistettaisiin, sillä ajan koulutuksellinen tila vaatimuksineen tutkinnon lakkauttamisesta ja ”keskiasteen rinnakkaiskoulujärjestelmän” purkamisesta oli kova ja tehdyt ehdotukset varteenotettavia. Uskallus loppui kuitenkin kesken. Viime kädessä poliittista yksimielisyyttä tutkinnon poistamiseksi ei saatu, ja tahollaan OAJ teki lujasti töitä, jotta lukio yleissivistävänä oppilaitoksena voitiin säilyttää. Tutkinto palveli kohtuullisen hyvin lukion päättötutkintona, eikä yliopistoille ja korkeakouluille ollut haittaa siitä, että oppilaat sen suorittivat. Tutkinnon radikaalin poistamisen kausi päättyi lopulta varsin yllättävästi. Lukuisat tahot – myös ne, jotka olivat ylioppilastutkintoa olleet kaatamassa – iloitsivat siitä, että lukio, ja ylioppilastutkinto sen lopussa suoritettavana tutkintona, olivat säilyttäneet asemansa keskiasteen uudistuksessa (Opettaja 23/1979, 5). Demokraattisen yhteiskunnan tasa-arvoargumentein ei ylioppilastutkintoinstituutio siis kaatunut.

Tietoyhteiskunta haastaa ylioppilastutkinnon

1980- ja 1990-luvuille ulottuva ylioppilastutkinnon uudelleenarvostuksen aika sai pontimensa tietoyhteiskunta-ajattelusta ja laajenevasta kansainvälistymisen paineesta, jota kiihdytti Suomen liittyminen Euroopan unioniin. Heti 1980-luvun alussa todettiin uuden Tietoyhteiskunta-Suomen tarvitsevan kaikki ylioppilaat, jotka vain oli mahdollista saada (Suomen Kuvalehti 22/1980, 5). Tietoyhteiskuntakeskustelun ytimessä oli uudenlainen näkemys tiedon olemuksesta, mikä heijastui vuosikymmenen julkisessa koulutuskeskustelussa, uudistuneissa lukion opetussuunnitelmissa ja koululaeissa (HE 30/1982; Autio 1997, 72–74; SA 477/1983). Toinen ajan keskustelua ja koulutusratkaisuja eteenpäin puskeva voima oli ratkaisematon ylioppilassumakysymys (KM 1988: 11; OP/Ranne 1981, 7; SK/Mäkelä 1983, 48). Vastausta haettiin nuorisokouluvaihtoehdosta sekä ammattikorkeakoulumahdollisuudesta (Koulutuksen kehittämissuunnitelmatyöryhmän muistiot 1989: 1 ja 39; Suomen koulutusjärjestelmä, koulutuksen taso ja kehittämislinjat 1990, 87; Autio 1997, 63–66). Kauden lopulla taloudellinen lama sekä sen myötä vankkenevaa jalansijaa koulutuspoliti-

kassa saanut uusliberalistinen ajattelu antoivat ankarat raamit koulutukselliselle tilalle (Popudas ja Mäkinen 2001, 17–19).

1970-luvulla toteutettu toisen asteen koulutusuudistus ei ollut tuottanut riittäviä rakenteellisia uudistuksia ja toisen asteen uudistaminen jatkui 1980-luvulla. Lukio ja ylioppilastutkinto olivat koko ajan keskustelussa mukana.

Tutkinnon uudelleen arvostuksen aikana ylioppilastutkintokeskustelu poikkesi edellisten vuosikymmenten keskustelusta siinä, että keskustelua käytiin näkyvästi julkisissa viestimissä. Kouluhallituksen pääjohtaja Aho lausui painavat, ylioppilastutkinnon poistamista ja uudistamista koskevat sanansa TV-esityksessä, minkä jälkeen asiasta keskusteltiin pitkään ainakin *Uuden Suomen*, *Kanavan*, *Suomen Kuvalehden* ja *Opettaja*-lehden sivuilla (US 24.6.1985; US 28.6.1985; US 6.7.1985; KA/Eskola 1985, 322; KA/Halila 1985, 562; Opettaja 31–32/1985, 3). Tämän keskustelun jälkeen Helsingin Sanomat halusi kantaa oman kortensa kekoon ja perusti 1960-luvun malliin varjokomitean pohtimaan ylioppilastutkinnon uudistusta. Puheenjohtajaksi tähän varjokomiteaan, kuten 1960-luvulla, valittiin Jaakko Itälä. (HS 2.2.1986; HS 9.2.1986; HS 16.2.1986.) *Helsingin Sanomien* keskustelun jälkeen opetusministeriössä laadittiin kirje Suomen kouluväelle ja koulunuudistajille ja se esiteltiin julkisuudessa jo ennen kuin kouluväki ja koulunuudistajat ehtivät vastata siihen (Kirje Suomen kouluväelle..., 1). Toki ylioppilastutkintoasiaa mietittiin myös komiteatasolla, mutta ei enää niin painokkaasti kuin aikaisemmin. Kokonaisuudessaan keskusteluun osallistuivat varsin vaikutusvaltaiset tahot: lehtien päätoimittajat, ammattiyhdistysjohtajat ja kouluhallinnon virkamiehet. Nämä tahot olivat olleet huomattavasti vaitonaisempia 1970-luvun keskustelussa. Opettajapiireissä ylioppilastutkinnon uudistuvat kokeet, etenkin kielikokeet sekä äidinkielen koe ja sen suhde reaalikokeeseen, nostattivat vuoroin ihastusta, vuoroin raivoisaa vihastusta.

1980-luku oli merkittävä vuosikymmen ylioppilastutkinnon osalta sikäli, että kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Ahon ylioppilastutkinnosta aikaansaama keskustelu tavallaan kamposi auki portin ylioppilastutkinnon pyhyteen. Ahon räväkästi aloittaman keskustelun jälkeen vyyhti lähti hiljalleen keriytymään auki ja ylioppilastutkinnon rakenteeseen ja sisältöön uskallettiin tarttua. Liekö tietoyhteiskuntaideologia ja uusi tiedonkäsitys ollut avain siihen, että ajatus tutkinnon muuttamisesta hyväksyttiin? Joka tapauksessa uudistukseen oli pakko lähteä, koska ylioppilastutkintoa syytettiin kokovartalokipsiksi lukion kehittämiseksi (HS 9.2.1986). Uusi tiedonkäsitys ja uudistumassa oleva lukio yksinkertaisesti edellyttivät tutkinnon muuttamista. Muutos oli säilymisen perusedellytys.

Uutena vaatimuksena 1980-luvun työryhmä- ja lehdistökeskustelussa nousi esille ylioppilastutkinnon tehokkaampi käyttäminen yliopistojen ja korkeakoulujen opiskelijavalinnoissa. Kun oppilaat olivat läpäisseet valtakunnallisen ylioppilastutkinnon ja heidät oli siinä arvioitu, oli silkkaa ajan ja rahan haaskausta, kun ylioppilastutkintoa ja lukion päästötodistusta ei paremmin hyödynnetty korkea-asteen koulutuksen valinnoissa. (SK/Mäkelä 1983, 48; OP/Väljärvi 1985, 8–9.) Asiaa alettiin siis tarkastella myös resurssikysymyksenä. 1990-luvun keskustelussa rinnastettiin ylioppilastutkinto ja korkeakouluopiskelu tiiviisti toisiinsa. Opiskelijavalinnat olivat korkeakoulusektorille näännyttävä urakka, joka kulutti resursseja kohtuuttoman paljon. Ylioppilastutkinnon tehokkaamman hyväksiluennan valintojen yhteydessä katsottiin tuovan kustannussäästöjä ja toisaalta vahvistavan ylioppilastutkintoinstituution merkityksellisuyttä ja tavoiteltavuutta.

Erityisen mielenkiintoista 1980-luvun kirjoittelussa verrattuna 1970-luvun kirjoitteluun oli se, että 1980-luvulla tulivat teksteissä uudelleen selvästi esille kansallisten elementtien korostus lukiosta ja ylioppilastutkinnosta puhuttaessa. Airi Kilpi ja Aulis Aarnio totesivat artikkelissaan vuonna 1982 (SK/Aarnio ja Kilpi 13/1982, 33–35), että ylioppilastutkinnon

uudistus muovaa pitkällä tähtäyksellä koko kulttuurimme kuvaa ja näin ollen ylioppilastutkinto on tärkeä osa suomalaista kulttuuria. Vuonna 1984 Yrjö Larmola (SK/Larmola 1984, 62) puolusti lukion säilyttämistä ja ylioppilastutkintoa. Lukion vahvuus oli hänestä siinä, että se kantoi mukanaan parasta länsimaista ja suomalaista sivistystraditiota. Siksi lukio ja ylioppilastutkinto piti säilyttää. Opetusministeri Kaarina Suonio puolestaan viittasi vuonna 1986 (OP/Virtasola 1986, 4–5) ylioppilastutkinnon arvoon ja arvostukseen, joita perheet tunsivat ja mitä koulut traditiossaan kantoivat mukanaan. Tutkinnon hohtoa oli vaikea himmentää, koska vastapuolella olivat juuri nämä perheiden odotukset ja koulun oppiainekohdattaiset traditiot, joita oli kovin hidas muuttaa. Keskusteluissa linkittyivät tietoyhteiskunta ja ylioppilaat luontevasti toisiinsa: tietoyhteiskunta tarvitsi kaikki ylioppilaat, jotta Suomeen saatiin hyvää, koulutettua työvoimaa, joka mahdollistaisi maan hyvän kilpailukyvyn ja taloudellisen kasvun.

1990-luvun voi kiistatta nimetä ylioppilastutkinnon uudistamisen vuosikymmeneksi. Asiat, joita oli visioitu vuosikymmeniä, näkivät nyt päivänvalon opetusministeriön kansliapäällikkö Jaakko Nummisen määrätietoisesti eteenpäin vieminä. (KM 1993:25; KM 1994:9.) Tutkinnon suorittaminen hajautetusti mahdollistettiin samoin kuin mahdollistettiin kokeiden tason valinta. Myös yksittäisten aineiden kuten äidinkielen sisällä tehtiin tutkinnon kokeisiin muutoksia. Mukaan tuli myös mahdollisuus suorittaa samanaikaisesti ammatillisen koulutuksen päättötutkinto sekä ylioppilastutkinto. Ylioppilastutkinnosta käyty keskustelu liittyi tiukasti lukion uudistamiseen ja erityisesti luokattomaan lukioon siirtymiseen.

Uusi ja tärkeä tema ylioppilastutkinnon kohdalla 1990-luvulla oli sen suhde arviointiin. Arviointikulttuurissa tapahtui suoranainen mullistus 1990-luvun mittaan, kun tehokkuusajattelun ja säästöpäätösten vanavedessä alettiin arvioida koulutuksenkin kentällä entistä tarkemmin koulutuksen tehokkuutta ja sen tuottamia tuloksia. Tässä uudessa arviointikulttuurissa ylioppilastutkinnon arvo löydettiin uudestaan. Se oli hyväksi koettu valtakunnallinen koe, jonka tulosten perusteella oli mahdollista tarkastella, miten oppilaat ja koulut menestyivät. Lukioita myös pantiin paremmuusjärjestykseen ylioppilastutkintomenestyksen perusteella. (SK/Nieminen 1995, 42–43; SK/Lindstedt 1996, 7.)

1990-luvulla ylioppilastutkinnon yleinen merkitys vahvistui. Yllättäen EU-Suomessa ylioppilastutkinto liitettiin aikaisempaa selvästi tiukemmin nationalistiseen kehykseen. Sen muistutettiin kuuluvan olennaisesti suomalaiskansalliseen kulttuuriin, mikä tuotiin tutkimusaineistossa korostetusti ja eksplisiittisesti tekstitasolla esille. Opetushallituksen pääjohtaja Jukka Sarjala luonnehti vuonna 1994 vallitsevaa koulutuspolitiikkaa, jota hänen mukaansa ohjasi kansallinen sivistystahto. Kansallinen sivistystahto oli jotakin sellaista, joka ei suostunut koulutuksen markkinamekanismin alle ja joka oli vaikuttanut siihen, että ylioppilastutkinto ainoana osana vanhasta koulutuksen säätelykoneistosta oli jäänyt ”henkiin” koulutusta uudistettaessa. (KA/Sarjala 1994, 171–173.) Kansalliseen sivistystahtoon sisältyi siis ylioppilastutkinnon arvostus. Ylioppilastutkintotyöryhmän muistiossa puolestaan todettiin, että ylioppilastutkintoon liittyi käsitys kansallisen sivistyksen ydinaineksesta ja tämä tutkinnon tehtävä haluttiin jatkossakin ehdottomasti säilyttää (KM 1981). Humanistis-yhteiskuntatieteellinen perussivistyksen komitea mietti lukion opetuksen lähtökohtia ja tuli siihen tulokseen, että arvoina sen taustalla vaikuttivat mm. vahva suomalainen kulttuuri-identiteetti ja kansalaisyhteiskunta (KM 1993: 31). Ylioppilaslautakunnan puheenjohtaja Aatos Lahtinen vuorostaan puhui vuonna 2000 ylioppilastutkinnosta arvostettuna kansallisena instituutiona, jonka arvo ei vuosien kuluessa ollut väljentynyt (Opettaja 24–25/2000, 3). Samasta asiasta oli puhunut myös ylioppilastutkintoasetustyöryhmä muistiossaan vuonna 1994 (KM 1994: 9).

Tarkastelemallani kolmannella kaudella ylioppilastutkinnon asema arvostettuna tutkintona siis vahvistui edellisten vuosikymmenten horjutusten jälkeen. Lukion ja ylioppilasintituution jännitteinen suhde ammatilliseen koulutukseen oli edelleen vahvasti mukana koulutuspoliittisessa keskustelussa. Nyt 1990-luvulla toimintatapa oli hienovaraisempi. Ammatillisen koulutuksen sektoria haluttiin kehittää samanaikaisesti lukion ja ylioppilastutkinnon kanssa. Nuorisokoulu- sekä ammattikorkeakoulusuunnitelmissa ja niiden toteutumisissa tehtiin määrätietoisesti todeksi sitä, mistä vuosikymmeniä oli puhuttu: ammatillisen koulutuksen toisella asteella valinneille tarjottiin mahdollisuus edetä korkea-asteen opintoihin. Lisäksi alettiin liittää lukiokoulutusta ja ammatillista koulutusta tiiviimmin toisiinsa tarjoamalla halukkaille mahdollisuus suorittaa samanaikaisesti sekä ylioppilastutkinto että ammattitutkinto. Ammattikoulutuksen houkuttelevuutta pyrittiin lisäämään siis sillä, että sen valitseminen ei sulkenut pois ylioppilastutkinnon suorittamismahdollisuutta – pikemminkin sen valinnalla oli mahdollista saada lisäarvoa. Ylioppilastutkinnon glorian pieneneminen, ikäluokan valikoinnin minimointi ja ammatillisen koulutuksen suosion kasvattaminen oli yhtälö, jonka ratkaisua oli haettu koko toisen maailmansodan jälkeinen aika ja jonka ratkaisun avaimena 2000-luvun kynnyksellä oli ylioppilastutkinnon suorittamismahdollisuuden antaminen käytännössä katsoen koko ikäluokalle.

Ylioppilastutkinnon uudelleen arvostuksen ajassa 1980– ja 1990-luvuilla oli sisällä toinenkin erittäin mielenkiintoinen jännite. Lehtikeskusteluissa tuotiin voimakkaasti esille ylioppilastutkinnon kansallinen arvo ja sen perinteinen kulttuurinen merkitys samalla kun annettiin ymmärtää, että hyvä koulutus takasi jatkossa niin henkilökohtaisen menestyksen kuin hyvän yleissivistyksen sekä avaimet Suomelle kansainväliseen ja globaaliin talouskilpailuun. Vanhat traditiot ja tulevaisuus näyttivät siis edelleen kulkevan keskustelussa käsi kädessä. Keskustelun sisällä oli kuitenkin nähtävissä perinteisen, traditionaalisen ylioppilastutkintokäsityksen ja tulevaisuusnäkökulmien yhteismitattomuus, sillä 1990-luvun koulutuspoliitikkojen käsitys koulutuksesta ja ylioppilastutkinnosta oli puheen tasolla hyvin instrumentaalinen. Tutkinnon kehittämisen vanavedessä tehostettiin nimenomaan sen käyttöä koulutuksen arvioinnin ja laadunvalvonnan välineinä. Koulutuksen sivistysnäkökulma, joka esimerkiksi 1950-luvun keskustelussa oli läsnä, ei 1990-luvulla enää jaksanut eliittää niinkään huolettaa, vaikka asia kyllä mainittiin esimerkiksi komiteatason teksteissä. 1990-luvun uusliberalismin nimeen vannovalle koulutus päätöksistä vastuussa olevalle keskustaoikeistolaiselle eliitille koulutuksen välineelliset arvot olivat sivistystä keskeisempiä. Ylioppilastutkintoa kyllä arvostettiin samoin argumentein ja sanakääntein kuin viisikymmentä vuotta aiemmin, mutta keskustelun sisältö ja siihen liittyvät arvot ja argumentit olivat hyvin erilaiset.

Nationalismin arvojen kantaja ja korkeakoulutuksen laadunvalvoja

Toisen maailmansodan jälkeen käytyä ylioppilastutkintokeskustelua ja sen teemoja voi tarkastella tekemällä kahtiajaon byrokraattis-hallinnolliseen ja idealistis-ideologiseen näkökulmaan. Byrokraattis-hallinnollisesta näkökulmasta katsottuna voi seurata ylioppilastutkinnon rakenteellista ja teknistä kehitystä eteenpäin vievää keskustelua, jota käytiin usein koulutussuunnittelijoiden ja koulutusjärjestelmä uudistajien tahoilla ja joka tarpeen vaatiessa avasi rohkeitakin tutkinnon poistamis- ja uudistamisvisioita aikalaisten eteen. Enimmäkseen se kuitenkin tarjosi kehittämissuunnitelmia ja toteutuksia tutkinnon suhteen kuten esimerkiksi tapahtui 1980- ja 1990-luvuilla. Byrokraattis-hallinnollisen linjauksen päätepiste 2000-luvun vaihteessa oli hajautetun ylioppilastutkintojärjestelmän käyttöönotto.

Byrokraattis-hallinnollisen näkökulman vastapuolena on ollut idealistis-ideologinen näkökulma, joka kulki ylioppilastutkintokeskustelussa mukana koko tutkimusajanjakson ajan. Se kantoi keskusteluissa mukanaan ylioppilastutkinnon kulttuurisia merkityksiä ja arvoituksia, joita aikalaisten oli vaikea pukea suoraan sanoiksi, koska ne olivat niin olennainen osa heidän tavallista arkipäiväänsä. Näitä kulttuurisia merkityksiä tuotiin kuitenkin taitavasti esille esimerkiksi *Suomen Kuvalehdessä* kuvitettujen artikkelien muodossa. Perinteisellä ylioppilastutkinnon kaudella idealistis-ideologinen näkökulma oli kiinnittyneenä perinteiseen kuvaan ylioppilaasta tulevaisuuden toivona. Tutkinnon radikaalin muuttamisen kaudella juuri tähän ylioppilastutkinnon idealistis-ideologiseen merkitykseen pyrittiin iskemään perin pohjin ja poistamaan se samalla kun poistettaisiin koko tutkinto. 1980- ja 1990-luvut nostivat idealistis-ideologiset ylioppilastutkinnon painotukset uudelleen esiin. Ylioppilastutkinnon uudelleenarvostuksen aika peräänkuulutti hyvää yleissivistystä, suomalaisen kulttuurin säilyttämistä ja korkeasti koulutettuja nuoria kasvavan talouden eteenpäinviejiksi ja kansainvälistymisen airuiksi.

Millään yksittäisillä tempuilla tai toimenpiteillä ei ylioppilastutkinnon arvoa ole pystytty muuttamaan. Vaikka tutkinto on kokenut valtavan massoitumisen historiansa aikana, se on palvellut kohtalaisen hyvin koulujärjestelmässä porttina toisen asteen opinnoista kolmannen asteen opintoihin. Portin avulla on voitu testata yksittäisen oppilaan perusasteen koulutuksessa ja lukioasteen koulutuksessa saavuttamat tavoitteet ja edelleen portin avulla on voitu säädellä, ketkä sen läpi päästetään etenemään korkea-asteen koulutukseen. Portin toiminnasta ovat olleet erityisen kiinnostuneita korkeakoulutuksen edustajat, mutta myös lukion edustajat, jotka ovat halunneet tuottaa korkea-asteelle hyvää opiskelija-ainesta. Portti on toiminut myös hyvänä puskurina epäilyttäviin koulutuskokeiluihin ryhdyttäessä, kuten peruskoulujärjestelmään siirtymisen yhteydessä 1970-luvun keskustelussa tuotiin esille. Ylioppilastutkinto on lisäksi ollut toimiva arviointiväline oppikouluille, lukioille ja korkeakoulutukselle. Tunnettuna ja tunnustettuna tutkintona se on ollut statukseltaan tärkeä perheille ja oppilaille itselleen.

Laajan tutkimusaineiston analysointi osoittaa, että ylioppilastutkinnolla on suomalaisessa koulutusjärjestelmässä moninainen tehtävä. Yllättävästi aineistosta kuitenkin erottautui kaksi tärkeää tekijää, jotka ovat perustavaa laatua olevalla tavalla ohjanneet ja vaikuttaneet ylioppilastutkinnon kehitykseen: yliopisto ja korkeakoulutaho sekä suomalaiskansallisuus. Nämä kaksi tekijää ovat vaikuttaneet siihen, että ylioppilastutkinto on säilynyt arvostettuna ja tavoiteltuna tutkintona.

Koulutuksella on keskeinen merkitys kansakunnan rakentumisessa. Yhteisen opetuksen avulla kansakunnan jäsenille on voitu opettaa tietoja ja välittää yhteisiä arvoja kuten kunnioitusta esivaltaa ja yhteiskunnan muita instituutioita ja laitoksia kohtaan sekä luoda yhtenäistä kansallista identiteettiä siitä, keitä me suomalaiset olemme suhteessa muihin kansoihin. Autonomiakauden aikana, kun suomalaista kansallistunnetta synnytettiin, ylioppilaat olivat keskeisessä asemassa, koska yliopisto oli muihin suuriruhtinaanmaan instituutioihin verrattuna kohtuullisen hyvin organisoitunut ja keskeisessä asemassa. Ensimmäisen maailmansodan jaloissa itsenäistynyt Suomi puolestaan tarjosi nuorille toivoilleen hyviä yhteiskunnallisia asemia ja etenemismahdollisuuksia. Melko vaivattomasti syntyi kuva ylioppilaasta suomalaiskansallisena tulevaisuuden toivona ja isänmaan rakentajana. Tällainen ihanteellinen kuva yhdistyneenä suomalaisten lujaan uskoon koulutuksen hyvää tekevästä vaikutuksesta ja sen antamasta paremman tulevaisuuden takeesta jäi elämään omaa elämäänsä. Ja tällaisilla mielikuvilla on suuri piilomerkitys siinä vaiheessa, kun perheet valitsevat lapsilleen koulutusuria.

Ylioppilastutkintoon ja ylioppilaisiin liittyvä arvostuksen traditio, erityisesti isänmaallinen ja nationalistinen traditio, on siis vahva ja se kiinnittyy tiukasti ja monilla tavoilla kulttuurimme arvostuksiin. Siksi sitä on ollut niin vaikea muuttaa tai peräti poistaa perusteltujen koulutuspoliittisten argumenttien edessä. Poliittiset päättäjät, valtakunnan koulutuspoliittinen eliitti ja aikalaisvaikuttajat, vaikka ovatkin nähneet tutkinnon koulutusjärjestelmässä aiheuttaman vinoutuneisuuden ja sen arkipäivän oppikoulu- ja lukioelämää kahlehtivan luonteen, ovat useimmiten itse aikanaan suorittaneet ylioppilastutkinnon ja usko- neet sen voimaan erottautumisen ja pätevyöitymisen välineenä. Todennäköisesti he myös esimerkiksi vieneet perhepiirissään vienneet eteenpäin valkolakin sanaton kulttuurista viestiä.

Viitteet

[1] Erityisesti toisen maailmansodan jälkeen alkoi työväenluokan lasten oppikoulunkäynti kasvaa selvästi. On kuitenkin pidettävä mielessä, että esim. 1800-luvun lopulla työväestö vastusti lasten panemista kansakouluun, koska sen hyödyllisyydestä ei ollut takeita (ks. Kivirauma & Jauhiainen 1996).

[2] Artikkelini perustuu vuonna 2006 julkaistuun väitöskirjaani Vuorio-Lehti, M. 2006. Valkolakin viesti. Ylioppilastutkintokeskustelu Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Väitöskirjassani olen pohtinut tarkemmin tutkimukseni lehtiaineistoa, sen analyysiä ja tulkinnan reunaehtoja. Tutkimusaineistoksi valitsin ne tekstit, joiden avulla parhaiten arvelin pääsevän kiinni ylioppilastutkinnosta käytyyn aikalaiskeskusteluun. Komiteamietinnöt kertoivat ilmestymisaikansa valtion virallisen tahon suunnitelmista, visioista ja näkemyksistä ylioppilastutkinnon suhteen. Valitsemani lehtiaineisto puolestaan valotti laajempaa aikalaisnäkemystä, tosin melko elitistisestä näkökulmasta. Näkökulmani valinta oli kuitenkin harkittu. *Suomalaisen Suomen/Kanavan* kirjoittajakunta oli hyvin valikoitua; erityisesti yliopistopiirit ja korkeat kouluviranomaiset pääsivät sen palstoille. Myös sen lukijakunta oli valikoitunutta. *Suomen Kuvalehti* arvostettuna keskiluokkaiselle lukijakunnalle suunnattuna lehtenä toimitti kirjoituksia, jotka käsitelivät eri elämänalueiden teemoja. Haastateltavina olivat usein esimerkiksi koulupoliitikot tai ylioppilastutkintolautakunnan edustajat. *Oppikoulu/Opettaja* puolestaan oli ammattilehti. Sen otin mukaan, koska halusin erityisesti oppikoulunopettajien mielipiteet kuulolle.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Kouluohjelmakomitean arkisto, 1956–1959, F5/22/III, 540: 186, Kansio 1.

Oiva Ketosen muistio, jonka hän oli laatinut korkeakoulukomitean sihteerin ominaisuudessa 9.4.1955 ja josta oli kopio kouluohjelmakomitean arkistossa.

Opetusministeriön arkisto

Kirje Suomen kouluväelle ja koulun kehittäjille 26.5.1986. Asiakirja 6260/042/86.

Valtioneuvoston arkisto

Opetusministeriö 1974–1977. Keskiasteen koulunuudistus 13. Lukion opetussuunnitelmatoimikunta 10680/04/74; KKKU 13/141

Nummisen muistio 24.5.1974.

Lukion uudistamista koskeva muistio.

STK:n valtioneuvostolle 12.2.1975 antama lausunto.

STK:n lausunto opetusministeriölle 12.2.1975, 4. Opetusministeriö. 1974–1977. Keskiasteen koulunuudistus 13. Lukion opetussuunnitelmatoimikunta 10680/04/74. KKKU 13/141.

Painetut lähteet

Komiteanmietinnöt

KM 1935. Ylioppilastulvan vastustamiskomitea. Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö marraskuun 23 päivältä 1935.

KM 1948:1. Koulujärjestelmäkomitea. Uudistettavan koulujärjestelmän yleisten periaatteiden vahvistamiseksi

KM 1954: 33. Vuoden 1950 oppikoulukomitea.

KM 1956. Korkeakoulukomitea.

KM 1959:11. Kouluohjelmakomitea.

Uusi lukio uusi tutkinto 1963. Ylioppilastutkinnon varjokomitea (SYL).

KM 1968: A7. Ylioppilastutkintokomitea.

KM 1970: A 11. Lukiokomitea.

Opetusministeriön muistio 1970. Opetusministeriön 10.9.1970 asettaman nykymuotoisen ylioppilastutkinnon poistamista valmisteleavan työryhmän muistio.

KM 1981. Ylioppilastutkintotyöryhmän muistio.

KM 1988: 11. Ylioppilassumatyöryhmän muistio.

KM 1989: 1 ja 39. Koulutuksen kehittämissuunnitelmatyöryhmän muistiot.

KM 1993: 25. Ylioppilastutkinnon kehittämistyöryhmän muistio.

KM 1993: 31. Humanistis-yhteiskuntatieteellisen komitean mietintö.

KM 1994: 9. Ylioppilastutkintoasetustyöryhmän muistio.

Lait ja asetukset

Lukiolaki. Suomen Asetuskokoelma 477/1983.

Selonteot

Suomen koulutusjärjestelmä, koulutuksen taso ja kehittämislinjat. Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selonteko eduskunnalle 22.5.1990. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Suomen virallinen tilasto (SVT)

Oppikoulut, yleissivistävät oppilaitokset, ylioppilastutkinnot

SVT IX: 68, 73, 77, 84, 87–88. Oppikoulut 1950/1951, 1955/1956, 1959–1960, 1966/1967, 1969/1970–1970/1971.

Valtiopäiväasiakirjat (Vp.)

Vp. 1982, n:o 30, Hallituksen esitys Eduskunnalle peruskoululaiksi ja lukiolaiksi sekä niihin liittyväksi lainsäädännöksi. Asiakirjat A1. Hallituksen esitykset 1–55.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin Sanomat

(HS) 2.2.1986 (Meriläinen. Kuinka Jaakko Itälästä tuli yo-tutkinnon kannattaja?); 9.2.1986 (Meriläinen. Vaihtoehtojen tutkinto); 16.2.1986 (Meriläinen. Yo-tutkintoa ei pidä poistaa vaan kehittää).

Kanava (KA)1972–2000

Eskola, Seikko. 1985. Ylioppilastutkinto ja karsintojen koulutie. Kanava 6/1985, 322–323.

Halila, Heikki. 1985. Korkeakoulut ja opiskelijavalinta. Kanava 9/1985, 562–565.

Sarjala, Jukka. 1994. Koulutus – ohjus vai ajopuu. Kanava 3/1994, 171–173.

Opettaja (OP) 1973–2000

Opettaja 23/1979. Pääkirjoitus otsikolla Ylioppilastutkinto jäi. Opettaja 23/1979, 5.

Opettaja 31–32/1985. Pääkirjoitus otsikolla Lukio ilman päästötodistusta? Opettaja 31–32/1985, 3.

Opettaja 24–25/2000. Toimituksen kirjoittama artikkeli otsikolla Työryhmä lisäisi yo-tutkinnon

- valinnaisuutta. Opettaja 24–25/2000, 3.
- Ranne, Voitto. 1981. Lukion tulevaisuus. Opettaja 37/1981, 7.
- Virtasola, Anna. 1986. Opetusministeriön uusi suunnitelma. Ylioppilastutkinto säilyy, sisältö uudistuu. Opettaja 23/1986, 4–5.
- Väljjarvi, Jouni. 1985. Lukio ei uudistu ilman ylioppilastutkinnon uudistumista. Opettaja 22/1985, 8–9, 29.
- Oppikoululehti (OL) 1951–1972**
- Apajalahti, Samuli. 1966. Lukiokouluista. Oppikoululehti 10/1966, 4–8.
- Oppikoulunopettajain X yleisen kokouksen (6–7.1.1960) julkilausuma. Oppikoululehti 1/1960, 1–3.
- Ruutu, Martti. 1950. Mistä oppikoulun sisäisessä uudistuksessa on kysymys? Oppikoulunlehti 1/1950, 2–6.
- Välkangas, Esko. 1964. Kehittyvä lukio. Oppikoululehti 1/1964, 8–9.
- Välkangas, Esko. 1970. Opetusministeriössä 20.8.1970, 4–5.
- Suomalainen Suomi (SS) 1945–1967**
- Haavisto, Jouko. 1968. Ylioppilastutkintokomiteasta vielä. Suomalainen Suomi 7/1968, 447–448.
- Ruutu, Martti. 1953. Oppikoulumme kehityssuunta. Suomalainen Suomi 8/1953, 455–458.
- Horila, Tapio. 1955. Äidinkielelle lisää tunteja. Suomalainen Suomi 2/1955, 97–99.
- Itälä, Jaakko. 1965. Uusi koulu – uusi lukio. Suomalainen Suomi helmikuu 1965, 104–110.
- Itälä, Jaakko. 1967. Koulunuudistus ja valtakunnallinen koulutus suunnittelu. Suomalainen Suomi lokakuu 1967, 356–365.
- Numminen, Paavo. 1954. Virvatulet koulupolitiikkamme tiellä. Suomalainen Suomi 8/1954, 482–485.
- Numminen, Paavo. 1959. Keskustelua oppikoulusta. Suomalainen Suomi helmikuu 1959, 118–122.
- Numminen, Paavo. 1960. Miten kouluoloja on kohennettava? Mietteitä uuden kymmenluvun alkaessa. Suomalainen Suomi 1/1960, 32–36.
- Ruutu, Martti. 1953. Oppikoulumme kehityssuunta. Suomalainen Suomi 8/1953, 455–458.
- Vahtimestari. 1955. Äidinkielen opetuksesta ja koulupoliittisesta tilanteesta. Suomalainen Suomi 8/1955, 489–493.
- Suomen Kuvalehti (SK) 1945–2000**
- Aarnio, Aulia ja Kilpi, Aira. 1982. yksiuotteinen koulu jakaa tietoa ei viisautta. Suomen Kuvalehti 13/1982, 33–35.
- Alapuro, Kristiina. 1979. Elämä alkaa? Suomen Kuvalehti 23/1979, 24–25, 27.
- Heydemann, Irmeli. 1967. Lakittomat. Suomen Kuvalehti 27/1967, 24–25.
- Kyrölä, Vilho. 1965. Alavuden sisukas ylioppilas. Suomen Kuvalehti 15–16/1965, 66–67.
- Larmola, Yrjö. 1984. Kiittäkää valtiota lukion kuristamisesta. Suomen Kuvalehti 7/1984, 62.
- Lindstedt, Risto. 1996. Helsingin lukiot uudessa järjestyksessä. Suomen Kuvalehti 11/1996, 7.
- Litonius, Bure. 1954. Valkolakin aikaa. Suomen Kuvalehti 18/1954, 18–19.
- Mäkelä, Keijo. 1983. Ylioppilaiden umpikuja. Suomen Kuvalehti 22/1983, 48–50.
- Nieminen, Reino. 1995. Lukiot samalle lähtöviivalle. Suomen Kuvalehti 4/1995, 42–43.
- Nimimerkki OS. 1967. Ylioppilasaineista ja kirjoituksista. Suomen Kuvalehti 32/1967, 5.
- Pihkala, Rurik. 1967. Toista oli ennen. Suomen Kuvalehti 38/1967, 57, 59.
- Pyysalo, Riitta. 1978. Rehtori Paavo Hakalan huutava ääni Kemistä: Lukion on monelle murhe- näytelmä.
- Suomen Kuvalehti 14.12.1957. Kansikuva.
- Suomen Kuvalehti 24/1960. Toimituksen kirjoittama juttu otsikolla Iloinen tapaus Hämäläisen perheessä. Suomen Kuvalehti 24/1960, 18–19.
- Suomen Kuvalehti 9/1955, 12–13. Toimituksen kirjoittama artikkeli otsikolla Valkolakki vaaka-

laudalla.

Suomen Kuvalehti 17/1961. Kansikuva.

Suomen Kuvalehti 22/1962. Kansikuva.

Suomen Kuvalehti 32/1962. Kansikuva.

Suomen Kuvalehti 41/1962. Pääkirjoitus otsikolla Onko ylioppilastutkinto lakkautettava. Suomen Kuvalehti 41/1962, 19.

Suomen Kuvalehti 22/1980. Pääkirjoitus otsikolla Tarvitsemme jokaisen ylioppilaan. Suomen Kuvalehti 22/1980, 5.

Suomen Kuvalehti 15/1988. Toimituksessa kirjoitettu artikkeli Valkoisen lakin metsästys. Suomen Kuvalehti 15/1988, 52–60.

Toffela, Tapio. 1967. Ylioppilas Seppo Salmiselle. Suomen Kuvalehti 28/1967, 6.

Uusitalo, Sirkku. 1967. Millainen on ihannekoulu? Suomen Kuvalehti 40/1967, 19–23.

Wilenius, Mirja. 1963a. Tyttö jonka kanssa kirjoitamme. Suomen Kuvalehti 11–12/1963, 27.

Wilenius, Mirja. 1963b. Kun perheessä kirjoitetaan. Suomen Kuvalehti 13/1963, 34–35, 40.

Wilenius, Mirja. 1963c. Ainekirjoitus ja reaalikoe menivät hyvin. Suomen Kuvalehti 14–15/1963, 30–31, 48.

Wilenius, Mirja. 1963d. Tuula Salovaaran mukana sinä suurena päivänä. Suomen Kuvalehti 23/1963, 28–29.

Uusi Suomi

(US) 22.2.1959; 24.6.1985 (pääkirjoitus: Yo-tutkinto ei jouda romukoppaan); 28.6.1985 (Heikki Hirvisen kirjoitus: Yo-tutkinnon poistaminen heikentäisi koulujärjestelmää); 6.7.1985 (Erkki Ahon kirjoitus: Ellei yo-koetta peruskorjata on siitä luovuttava kokonaan).

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti & Heikkilä, Markku. 1990. Opetusministeriön historia V. Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945–1965. Helsinki: Opetusministeriö.

Autio, Veli-Matti 1993. Opetusministeriön historia VI. Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980. Helsinki: Opetusministeriö.

Autio, Veli-Matti 1997. Opetusministeriön historia VII. Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981–1995. Helsinki: Opetusministeriö.

Billig, Michael. 1995. Banal Nationalism. London: Sage Publications.

Gellner, Ernest. 1983. Nations and nationalism. Oxford: Blackwell.

Hobsbawm, Erik 1994. Nationalismi. Jyväskylä: Gummerus. Alkuperäisteos Hobsbawm, E. 1992. Nations and Nationalism since 1780. Cambridge University Press. Suomentaoneet Jari Sedergren, Jussi Tärskilä ja Risto Kunnari.

Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka 2002. Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia. Helsinki: Otava.

Karisto, Antti. ja Montén, Seppo. 1996. Lukioon vai ei. Tutkimus alueellisista eroista helsinkiläisten lukionkäynnissä ja lukiolakkautusten vaikutuksista. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1996: 6. Helsinki: Helsingin kaupunki, Tietokeskus.

Kiuasmaa, Kyösti 1982. Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Oulu: Kaleva.

Kivirauma, Joel & Jauhiainen, Arto 1996. Ensimmäisten kansakoulujen perustaminen sivistyneistön suurena projektina. Kasvatus 27 (2), 153–163.

Klinge, Matti. & Kolbe, Laura 1991. Suomen ylioppilas. Helsinki: Otava.

Meinander, Henrik 1999. Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaisodasta 2000-luvulle. Helsinki: Schildts kustannus.

Paasi, Anssi 1998. Koulutus kansallisena projektina. ”Me” ja ”muut” suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa P. Alasuutari ja P. Ruuska (toim.), Elävänä Euroopassa.

- Tampere: Vastapaino, 215–250.
- Poropudas, Olli ja Mäkinen, Raimo 2001. 90-luvun koulutuspolitiikan taustat ja yleispiirteet. Teoksessa R. Mäkinen ja O. Poropudas (toim.), Irtiotto 90-luvun koulutuspolitiikasta. Koulutuspoliittinen artikkelikokoelma. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B: 67. Turku: Turun yliopisto.
- Salminen, Jari, Pietiäinen, Jukka-Pekka. & Teperi, Jouko. 1995. Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977. Helsinki: Painatuskeskus.
- Schleicher, Klaus. 1993. Nationalism and Internationalism Challenges to Education. In Klaus Schleicher (ed.), Nationalism in Education. Frankfurt am Main: Peter Lang, 13–38.
- Soikkanen, Hannu 1997. Miten 1960-luvun raju elinkeinorakenteen muutos syntyi ja miten sitä hallittiin? Teoksessa Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997. Helsinki: WSOY.
- Vihavainen, Timo. 1987. Hyvinvointi-Suomi. Teoksessa S. Zetterberg et al (toim.), Suomen historian pikkujättiläinen. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 847–915.
- Vuorio-Lehti, Minna 1999. Oppikoulun yhdestoista hetki? Oppikoulu-lehdessä käyty oppikoulun sisäisen uudistuksen keskustelu 1950–1960. *Kasvatus* 30 (2), 170–184.
- Vuorio-Lehti, Minna 2006. Valkolakin viesti. Ylioppilastutkintokeskustelu Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Turku: Turun yliopiston julkaisuja c: 253.

Minna Vuorio-Lehti toimii erikoistutkijana Turun yliopiston kasvatustieteiden laitoksella.